

GUDS DØD I H.C. ANDERSENS "SKYGGEN"

Af Michael Rasmussen

Man kender brugen af skygger i den danske Guldalder, tag Aarestrups digt "Paa Sneen" (1838) og Eckersbergs maleri *En matros tager afsked med sin pige* (1840). Ud over den åbenlyse får vi den undertrykte, både festlige og skamfulde fortælling. Skyggerne aftegner en historie, der er vokset de levende personer over hovedet, men dog har de afsat den for en betragter, om end ikke helt tilsigtet.

I "Skyggen" (1847) tager H.C. Andersen afsæt i den fantastiske situation, at den lærde mand skriver et værk om det sande, det gode og det skønne og sender sin skygge ind i poesiens bolig. Inden for en platonisk verdensopfattelse udforsker Andersen nu, hvordan verden ser ud for det væsen, der ikke tilegner sig idealerne. Jeg vil tyde den løsslupne historie i "Skyggen" som disse idealers omvurdering ifølge skemaet: Deres begrebslige *indhold* viger pladsen for *sagerne*, der vurderes subjektivt. Denne historie om Skyggens ualmindelige individualitet ligger ikke fjernt fra Kierkegaards opfattelse af "den Enkelte" og kritik af systemet fra samme tid.

Skyggen som menneske

I "Skyggen" får vi et portræt af en filosof, for "den lærde Mand" skriver bøger "om hvad der var Sandt i Verden, og om hvad der var Godt og hvad der var Smukt" (s. 132), og det er filosofiens kernestof.¹ På arbejdsophold i "de varme Lande" (s. 130) vil han begribe disse værdier, der i den idealistiske filosofi udgør de øverste idealer, som mennesker kan rette sig efter. Den lærde skriver flittigt i mange år. Uden den store medfølelse skriver Andersen, med en diskret, men afgørende ændring i ordvalget: "'Ak!' sagde den lærde Mand, 'jeg skriver om det Sande og det Gode og

det Skjønne, men Ingen bryder sig om at høre Sligt [...]!" (s. 135). Udskiftningen af "hvad der var Sandt i Verden" (osv.) med "det Sande" (osv.), som man hidtil har oversat i forskningen, er omdrejningspunktet i denne artikel.²

Siden antikken har filosofien gennemtænkt det sande, det gode og det skønne. Man udviklede doktriner om den sande erkendelse, den moralsk rigtige handling og om skønheden, ofte sat lig det kunstske. Derudover har man villet fatte enheden i de tre værdier i form af et altomfattende system. I en sådan syntese kunne man fastholde den guddommelige enhed i alt, som mennesket bør rette sig imod, når det tænker, handler og føler.³

I disse emner fordyber den lærde sig. Hans holdning er teoretisk, rent beskuende. Denne handlingslammede mands skæbne indledes en nat, da han "[...] syntes at der kom en forunderlig Glands fra Gjenboens Altan, alle Blomsterne skinnede som Flammer, i de deiligste Farver, og midt imellem Blomsterne stod en slank, yndig Jomfru, det var som om ogsaa hun lyste [...]" (s. 130). Med glansen, skinnede blomsterne, ynden, den unge kvinde og lyset er dette skue smukt. Dernæst fantaserer han, at han er hos jomfruen, og han sender nogle dage senere sin skygge derover; han mener nemlig ikke selv at kende "den egentlige Indgang" (s. 131).

Den lærde er usikker på, om *han* – denne "ung[e] Mand" (s. 129), dette menneske – kan nå sit ædle mål, der ligger fast, men ikke vejen dertil. Han mangler noget. For at opnå målet skulle den lærde blive til en anden mand end han selv, for han har ikke de fornødne evner. En anden måtte træde til. Eller også måtte han blive til et væsen af en anden art end mennesket, for den menneskelige tænkning er for svag til at tænke den guddommelige enhed i "det Sande og det Gode og det Skjønne", et helt andet væsen kunne velsagtens. Altså kunne et væsen, der *ikke* er menneske eller er *noget andet* end et menneske, være tilpasset denne opgave. Men hvilket væsen? Svaret er kendt: en skygge!

Den unge kvinde, der bor i genboens hus (det lærer vi siden gennem Skyggen), viser sig at være poesien. I min fortolkning er hun den digteriske forarbejdning af filosofiens trefoldige emne: Hun er både en personifikation af et begreb, her er det poesien, og

en *pars pro toto* for "det Sande og det Gode og det Skønne". Andersen samler alle tre størrelser i et fjerde led, poesien, der i hans samtid uden videre står for det skønne. Jomfruen står i stedet for det sande, det gode og det skønne.

At den lærde sender sin skygge ind til den skønne jomfru, der er poesien, er kernen i Andersens fantasi. For sæt nu, at et væsen tilegner sig den unge kvinde og dermed – sådan som det ville være forundt filosoffen over for det sande, det gode og skønne – opnår nærhed til det, der er poetisk og skabende, dvs. tilmed kender det, der *udfolder sig* som sandt, godt og skønt? Altså deltager i dem og avler dem ud fra deres enhed. Ville det ikke være at indgå i, som en kritiker siger, "den skabende kraft i naturen, den største lykke det kunne times et menneske at erfare" (Kristensen, 1966, s. 196)?

Man husker, at Skyggen, efter "mange Aar" (s. 132), opsøger den lærde og beretter, at den efter "tre Uger" (s. 133) i genboens forgemak undergik en forvandling. Den udpensler: "havde De kommet derover, var de [sic] ikke blevet Menneske, men det blev jeg! og tillige lærte jeg at kjende min inderste Natur, mit Medfødtte, det Familieskab, jeg havde med Poesien" (s. 134). Skyggen forlod poesiens bolig med en viden om alt: "Jeg har seet Alt og jeg veed Alt!" (s. 134). Her er kernen i tankeeksperimentet, for hvis skyggen bliver et menneske i mødet med poesien, for det er jo, hvad Skyggen hævder, hvor meget mere end bare et "menneske" ville *mennesket*, her den lærde, så ikke blive i mødet med poesien? "[De var] ikke blevet Menneske", hævder Skyggen. Det kunne betyde menneskets destruktion, for så vidt som poesiens lys brænder det op, men det kunne også indebære en højnelse. Inden for romantikkens idealistiske selvforståelse ville denne menneskets opgradering til det højere stadie være det samme som at indtage en gudelignende, alvidende og lyksalig position. I så fald ser og véd man vitterlig alt.

Den pæne eller tilforladelige side af Andersens fantasi forlænger den lærdes noble erkendelsesinteresse: Vi skal lære de højeste værdier at kende, sådan som disse er i sig selv. Den lærde kaster sin skygge ind til poesien med den uforudsete effekt, at skyggen kommer tilbage som Skyggen, *der er et menneske* (og ikke noget an-

det). "[J]eg har ordentlig faaet Kjød og og Klæder" (s. 132), siger Skyggen. Altså må væsenet kaldet Skyggen, der taler, opfatte poesien på bare eller netop den menneskelige måde, med mennesket som målestok.

Den grimme eller uforudsete side ved fantasien er den løslupne historie: Skyggen realiserer, hvad den lærde så inderligt begærer med hensyn til "det Sande og det Gode og det Skjønne", men ud fra erkendelsesinteresser, der svarer til det *blot* menneskelige. Skyggen forstår tilværelsen, sådan som mennesker normalt gør, men med det fortrin frem for de dødelige, at den gennemskuer "Alt" og derfor véd, hvordan de bruger værdierne. For som Skyggen beretter: "[...] jeg kiggede hvor Ingen kunde kigge og jeg saae hvad ingen Andre saae, hvad Ingen skulde see! Det er i Grunden en nedrig Verden!" (s. 135). Den så "baade det Ene og det Andet" (s. 138); den opdagede "det Allerutænkligste hos Konerne, hos Mændene, hos Forældrene og hos de søde mageløse Børn. [...] Havde jeg skrevet en Avis, den var bleven læst!" (s. 135), udbryder Skyggen triumferende. Skyggen inkarnerer den kun eller netop menneskelige tilværelse, når denne er mest vulgær. Skyggen udspringer af det mindst ønskede i idealismen: At det sande, det gode og det skønne tages for det, der *forekommer* sandt, godt og skønt, respektive.

Tekstens optakt

Nu kan man indvende mod denne analyse, at den lærde først skriver om "hvad der var sandt i Verden" osv., da han er vendt hjem. At han skulle savne viden om filosofiens kernebegreber og af den grund sender sin skygge over til genboen, er altså en fejllæsning. Jeg vil afvise denne kritik ved at gå i dybden med de første sider i "Skyggen".

Nok ikke tilfældigt begynder historien i de varme lande. Den lærde kommer "fra de kolde Lande" (s. 129) og bliver nu "den Fremmede" (s. 130). Han er omplantet til uvante, *varme* omgivelser: "Han og alle fornuftige Folk maatte blive inde, Vindues-Skodder og Døre bleve lukkede den hele Dag; det saae ud som

hele Huset sov eller der var ingen hjemme" (s. 129). Det sociale liv begynder først efter solnedgang, hvor så til gengæld "over tusind Lys brændte" på bordene i gaderne (s. 130).

I de nye omgivelser kan han ikke mere "løbe om, ligesom der hjemme" (s. 129), dvs. orientere sig i forhold til endemål og synskreds. Horisonten, der er knyttet til noget så elementært, at vi bevæger os "om" i byrummet og naturen ved højlys dag, er svækket. Virkeligheden er begrænset til hændelser, der tilhører den sociale verden. Eksempelvis har æslerne "Klokke paa" og siger "klingelingeling!" (s. 132); de er reduceret til trækdyr. Endog blomsterne på den mennesketomme altan hos genboen deltager i foretagsomheden, for det lyder påfaldende kausalt: "[...] der stod paa Altanen Blomster, de groede saa deiligt i den Solhede, og det kunde de ikke, uden at de bleve vandede, og Nogen maatte jo vande dem; Folk maatte der være" (s. 130). Planterne står bare til pynt. Den fremmedgjorte lærde må nøjes med naturen-for-menneskene. I den trykkende varme bliver han til en passiv betragter af livet, og det er uvant på alle planer: Sprudlende livsglæde og begravelser blandes "karnevalistisk" (Johansen 1993, s. 130). Arbejde og socialt samvær går i ét. Varmens og lysets effekt bliver, at den lærde *ikke* kan tage virkeligheden i øjnene. Når "Alting [er] mageløst" (s. 130), kan den lærde ikke identificere noget i særdeleshed, for alt er uden lige og mage: Alle ting må fremtræde ligesom, ja, i et eventyr, ukendt og forhekset.

I disse både burleske og truende omgivelser *hører* den lærde mand musikken som underfuld: "[...] dybt inde [i genboens lejlighed] klang Musiken saa blød og deilig, man kunde ordentlig falde hen i søde Tanker derved. Det var dog ligesom en Trolddom og hvem boede der?" (s. 130-31). "[D]en Fremmedes Vert" mener det modsatte om kvaliteten: "[...] hvad Musiken angik, syntes han, at den var gruelig kjedelig" (s. 130). Andersen siger hermed, at den lærde finder lindring i disse toner, der bare er et uforløst kunstværk, for de tillader ham at undslippe den trykkende omverden:

En Nat vaagnede den Fremmede, han sov for aaben Altandør, Gardinet foran den løftede sig i Vinden, og han syntes at der kom en forunderlig Glands fra Gjenboens Altan, alle Blomster-

ne skinnede som Flammer, i de deiligste Farver, og midt imellem Blomsterne stod en slank, yndig Jomfru, det var som om ogsaa hun lyste; det skar ham virkelig i *Øinene*, han lukkede dem nu ogsaa saa forfærdelig meget op og kom lige af Søvn; i et Spring var han paa Gulvet, ganske sagte kom han bag Gardinet, men Jomfruen var borte, Glandsen var borte; Blomsterne skinnede slet ikke, men stode meget godt, som altid; Døren var paa klem, og dybt inde klang Musikken saa blød og deilig, man kunde ordentlig falde hen i søde Tanker derved. (s. 130)

På overgangen mellem søvn og vågen tilstand opdager han som i et syn, på genboens altan, den skønne, unge kvinde i det skærende lys. Synet varer et nu. Han siger senere: "et eneste kort Øieblik" og tilføjer: "hun stod paa Altanen og skinnede som Nordlyset skinner!" (s. 134), stærkt og kortvarigt lysende. Tidsrummet er kort af en fysiologisk grund, for den unge mand blændes ("det skar ham virkelig i Øinene"). Over for det stærkt lysende er den lærde nået, sagt med Aristoteles, til én af synets ekstremer, hvor denne sans ikke kan præstere mere, her "det alt for lysende og strålende" (Aristoteles, 1949, II, s. 10, III, s. 2, 76-77, 95).

Andersen har lagt følgende ting frem om den fremmedes situation: Han lider under den trykkende varme: "Den smalle Gade med de høje Huse, hvor han boede, var nu ogsaa bygget saaledes at Solskinnet fra Morgen til Aften maatte ligge der, det var virkelig ikke til at holde ud!" (s. 129). Og larmen fra gaden går ham på. Den opstår i hverdagens rutine, i spontan og livsglad selvudfoldelse, men denne tankeløse støjfrembringelse generer den lærde. At forlade larmen og varmen ville i bedste fald være at indgå i et civiliseret miljø med afmålte bevægelser og dæmpet tale, et *soundscape* frembragt for heleets skyld.⁴ Musikken, der kommer fra genboen, virker lægende af den grund. Den lærde flygter fra den helt igennem socialiserede verden, når han drømmer sig over til det rum hos genboen, hvor man spiller musikken.⁵ Som *det helt andet* end larmen i byrummet udgør den et løfte om befrielse og peger på en bedre verden. Og så sker det: Genboens bolig, hvorfra musikken har tonet, åbner sig en nat, på altanen, i et flash. Som i et overnaturligt syn ser den lærde den lysende jomfru. Som den

åbenbaring, hun er, bebuder hun noget og viser vej. Hvorhen? Til sig selv!

Den lærde erfarer med andre ord, at det eftertragtede modstykke til den trykkende, sanselige verden bliver åbnet af et kortvarigt glimt, men som også, fordi det er skærende, er *oversanseligt*, dvs. ikke er til at fastholde (og dermed at efterforske og nyde) med de sanser, der tilhører mennesket. Hvad der er derinde hos genboen må altså foreligge på en anden måde end den virkelighed, man kender som den sanselige verden. Den instans, der kunne opfatte denne uden for sanserne værende virkelighed, kan ikke være nogen menneskelig sans.

Hermed er jeg tilbage på hovedsporet i min fortolkning, for man ser, at et andet væsen end et menneske *kunne* trænge ind til genboen og opfatte, hvad der var dér. Hvis det, man fandt derinde, var af samme art som den skinnende, unge kvinde, ville det være *ud over* sansernes rækkevidde. Det er oversanseligt og transcendent. Og hvad er det egentlige oversanselige, når man spørger filosofien? Det, som det blot sansende menneske ikke har nogen tilgang til? Det er såmænd idéerne det sande, det gode og det skønne.

Man ser: Ved at læse teksten fra dens begyndelse opnår man samme resultat, som hvis man lægger ud fra dens midte, hvor den lærde, hjemvendt "til de nordlige Lande" (s. 132), allerførst skriver om det sande, det gode og det skønne. Og uden at inddrage retorikkens troper viser nærlæsningen, at den lærde, i sin selvforståelse, må stile efter netop det sande, det gode og det skønne bag den stærkt lysende kvindeskikkelse, når han med nogen forsinkelse, som i en metafysisk joke, sender sin skygge derover.

De udvandede idealer

Lige tiltrækker lige. Skyggen graver i det, som mennesker kaster en skygge over, og opnår derved magt over *dem*. Skyggen registrerer, hvad mennesker siger og gør. Den véd, når mennesker taler usandt, begår uret og er hæslige. Efter behov vifter Skyggen nu med sådan noget under næsen på folk. Alt, hvad de viser af

sig selv, kan den, i en både kostelig og grusom omvendning, bruge imod dem. Skyggen er "en tidlig udgave af den sensationslystne journalist, der spekulerer i folks nysgerrighed og angst for at blive afsløret" (Svendsen 1998, s. 97).⁶

Eksempelvis har "en deilig Kongedatter" opsøgt kurstedet, hvor den lærde og Skyggen er rejst hen, fordi hun "havde den Sygdom at hun saae altfor godt" (s. 137). Hun konfronterer Skyggen med, at den ingen skygge har. Men Skyggen, der kender hendes sygdom ("De seer alt for godt"), indfører betingelser, så den slipper fri og samtidig opnår magt: Skyggen hævder, at den skam har en skygge, bare en ualmindelig skygge i form af den lærde mand! Kongedatteren er nu kureret for sin sygdom, for her er jo et tilfælde, hvor hun *ikke* ser klart! Skyggen slutter frækt fra, at symptomet er væk, til, at sygdommen også er væk – og prinsessen lader sig overbevise: "Dette Bad er det første der er til! Vandet har i vor Tid ganske forunderlige Kræfter" (s. 137). Hun vil jo gerne være rask!

Skyggens gerninger består i at underbygge dens magt – og at slette de spor, der røber, hvordan den oprindelig opnåede den. Deraf den grufulde nedgradering af den lærde til at være Skyggens skygge for til sidst at blive elimineret. Den lærde viser sig jo genstridig, når han har i sinde at røbe Skyggens løgnehistorie: "det er at bedrage hele Landet og Kongedatteren med! Jeg siger Alting! at jeg er Mennesket, og at du er Skyggen, du er bare klædt paa!" (s. 139). Men alt er nu vendt på hovedet. "Det er der Ingen som troer!" sagde Skyggen, "vær fornuftig, eller jeg kalder paa Vagten!" (s. 129). Fornuft består nu i at benægte det, der er sandt, og at undlade at gøre det, der er godt. Og den lærde ender med at blive anset for syg og erklæret "gal" (139), før de afliver ham.

Hvori består Skyggens færdighed egentlig? Det væsen, der hedder *Skyggen* (fordi Andersen efter gammel skik kursiverer navnet i teksten, dog ikke konsekvent), har lært at bruge det *så kaldt* sande (osv.) som middel til at beherske mennesker. Med sin faktuelle viden om poesien, dvs. om "hvad der var Sandt i Verden, og om hvad der var Godt og hvad der var Smukt", gennemskuer den nemt, hvad bestemte personer nærer som deres inderste ønsker og opstiller som deres idealer. Det er ikke tilfældigt, at Skyggen

"[ikke holder] af det Almindelige" (s. 137) og smigrende omtaler den lærde som ualmindelig ("men De selv hører jo heller ikke til det Almindelige", s. 132). Netop fordi Skyggen fremtræder som noget særligt – den har anlagt sig en udsøgt "Menneske-Fernis" (s. 135) – får omgivelserne øje på den som et ekstraordinært væsen, der så meget desto mere må have ekstraordinære evner. Skyggen er, siger den selv underfundigt, "i de allerbrillanteste Omstændigheder" (s. 132), ja, den skinner op, antyder fortælleren: Dens tøj er "i det allerfineste sorte Klæde", den bærer "lakerede Støvler" samt "Signeter, Guldhalskjæde og Diamantringe", hvilket "just [...] gjorde at den var ganske et Menneske" (s. 133). Skyggen spiller rollen som et værdifuldt undtagelsesmenneske, som verden betages af, en kejser *med* klæder: "Professorerne gjorde mig til Professor, Skræderne gav mig ny Klæder, jeg er godt forsynet; Myntmesteren slog Mynt for mig, og Konerne sagde, jeg var saa kjøn!" (s. 135). Om det, der er smukt i verden, lærte Skyggen ved "Poesiens Hof", at det er skinnende og aristokratisk!

Andersens antager et plat væsen, der ikke forbinder noget med de oversanselige idealer (*det sande* osv.), men til gengæld med omfanget: *de ting*, der er sande, osv. Skyggen registrerer de konventionelle udtryk, som disse idealer får i det almindelige liv, dvs. i det, der *holdes* for sandt, godt og skønt. Skyggen lever med det, som *man anser* for at være sandt, godt og skønt.⁷

Historien "Skyggen" kan fortolkes med en logikbog i hånden. De afgrænselige enkeltting: den enkelte 'sande' dom, den enkelte 'gode' handling og det enkelte 'skønne' værk, er ikke blot substitutter for idealerne. De er bedre end dem, fordi de er virkelige og nærværende. Skyggen affærdiger teoretikeren: "De forstaaer Dem ikke paa Verden". Spejlvendt i forhold til den lærde, der eftertragter det ideale indhold (*intensionen* i logikken, fx "det Skjønne"), stiler Skyggen efter omfanget (*ekstensionen*, fx "hvad der var Smukt" i verden), og den opnår derved magt over verden forstået som helheden af det, der kan ses og siges. Symmetrisk til idealisten, der påstår at have gennemskuet altings *væsen* (der findes ikke noget, der ikke kan forklares i hans system), står Skyggen med sin påstand, at den har set og véd alt. Andersen gennemskriver hermed den standarddistinktion, som han må have

hørt i H.C. Ørsteds kreds, og som de fleste begyndere i filosofien finder vanskelig, nemlig forskellen mellem idealiteten eller væsenet *det skønne* og *det, der er skønt* (objektet eller personen), fx en slank og yndig jomfru. Det er helt efter Platon, jævnfør Hippias' forventelige svar "en skøn ung kvinde", da Sokrates spørger ham, i dialogen *Hippias maior*: "hvad er det skønne?" (287d-e; Platon, 2009-15, III, s. 574; cf. *Phaidon* 100d; Platon, 2009-15, I, s. 215). Skyggen optræder i rollen som en *bevidst* Hippias, der 'misforstår' distinktionerne for at tilnærme sig det alt for menneskelige.

Andersen demonstrerer reduktionen af *det sande* til *hvad der er sandt i Verden* (cf. s. 132) i den kostelige scene, hvor prinsessen vil tjekke, om Skyggen ikke blot er fornuftig ("viis"), men også véd noget, som den ikke bare har opnået ved begrebsanalyse:

"En viis Mand er han," sagde hun til sig selv, "det er godt! og deiligt dandser han, det er ogsaa godt, men mon han har grundige Kundskaber, det er ligesaa vigtigt! han maa examineres." Og saa begyndte hun saa smaat at spørge ham om noget af det Allervanskeligste, hun kunde ikke selv have svart paa det; og Skyggen gjorde et ganske underligt Ansigt.

"Det kan de [sic] ikke svare paa!" sagde Kongedatteren.

"Det hører til min Børne-Lærdom," sagde Skyggen, "jeg troer saagar min Skygge der henne ved Døren kan svare derpaa!" [...].

Og saa gik hun hen til den lærde Mand ved Døren, og hun talte med ham om Sol og Maane, og om Menneskene baade uden paa og inden i og han svarede saa klogt og godt. (s. 138)

Den lærde skal her spille rollen som en art sandhedsekspert, der er hjemme i de mest krævende videnskaber. Skyggen degraderer filosofien til, direkte adspurgt som en skoledreng, at udbrede sig om *det, der er sandt*, over for en eksaminator, der dernæst giver karakterer ("klogt" og "godt"), men som er ligeglad med det naturvidenskabelige indhold (himmellegerne) og det historiske og det humanistiske pensum (menneskene "uden paa" og "inden i"). Det "Allervanskeligste" er det sensationelt sande, men immervæk noget sandt og genstand for viljen til begrebslig viden(skab),

ligesom det "Allerutænkeligste" er det sensationelt historiske i journalistikken. Det sande er stof, man bliver hørt i, eller som man slubrer i sig!

Skyggen fordrejer den danske dannelseskulturs kerneværdier. Det sande, det gode og det skønne handler nu om, hvordan man klogest skal tænke, mest effektivt bør handle og lækrest kan tage sig ud: det acceptable, det effektive, det brillante. Det går så langt, at et sandt udsagn (som da den lærde ville afsløre sandheden om Skyggen) kan afvises som usandt, fordi det modsiger den rigtige mening.

For at opsummere. Andersen viser en række forskelle, der bliver til adskillelser eller spaltninger. Der er forskellen mellem mennesket og dets skygge (der bliver Skyggen), mellem idealernes oversanselige verden og denne konkrete, sanselige verden (der bliver "en nedrig Verden" styret af egoistiske interesser), og endelig mellem væsenet (*hvad* tingene er) og enkelttingene (der bliver forbrugsgoder, midler til overlevelse, brikker i magtspil). I tomrummet mellem disse udspaltede poler trives Skyggen og kombinerer frit fra begge sider.

Tilværelsens niveauer i "Den lille Havfrue" og "Skyggen"

Andersen inddeler verden i niveauer. I "Den lille Havfrue" (1837) finder vi således en hierarkisk inddeling i *havet*, hvor havfolkene bor, *jorden*, der er menneskenes ("den høiere Verden"; *Eventyr* I, s. 96), og *himlen*, "den himmelske Verden", i teksten varslet med "Luften", hvor himlens døtre bor, inden de opnår udødelighed (s. 96, 106). Bedstemoderen belærer den lille havfrue: "Menneskene [...] have en Sjæl, som lever altid, lever, efter at Legemet er blevet Jord; den stiger op igjennem den klare Luft, op til alle de skinnende Stjerner! ligesom vi dykke op af Havet og see Menneskenes Lande, saaledes dykke de op til ubekjendte deilige Steder, dem vi aldrig faae at see" (s. 96). Men på trods af advarslerne stiger hun op til menneskenes opholdssted i ønsket om at "vinde en udødelig Sjæl" (s. 99).

Denne niveauinddeling er også forudsat i Skyggens succes-

fulde opstigning til menneskenes værdifuldere verden. Skyggen ræsonnerer således: "jeg vilde ikke være Menneske, dersom det nu ikke engang var antaget at det var noget at være det!" (s. 135). Og den lærde mand *kunne* blive noget højere end et menneske i poesiens nærvær.⁸

Andersen har antagelig denne struktur fra *Phaidon* (107c-115a; Platon, 2009-15, I, s. 225-233), hvor Sokrates giver en fortælling for at anskueliggøre forskellen mellem det jordiske liv og livet efter døden samt sjælens "opholdssteder" (*oikēseis*) (114d; Platon, 2009-15, I, s. 233). Analogien er, at jorden forholder sig til æteren (den klare og rene luft, sjælens oversanselige opholdssted samt himmellegemernes uforanderlige element) på samme måde, som havet forholder sig til jorden og den lave himmel, sådan som vi kender dem. Hvis vi boede på bunden af havet, hævder Sokrates, ville vi mene, at "når man så Solen og himmellegemerne gennem vandet, [...] at havet var himlen" (109c; Platon, 2009-15, I, s. 227). Analogt forholder det sig for jordboerne, for de tror om himlen over deres hoveder, at himmellegemerne bevæger sig på den. Men, indskærper Sokrates:

Sandheden er imidlertid, at vi på grund af vores manglende evner og træghed ikke er i stand til at nå op til de øverste lag af luften [æteren]. Hvis man var i stand til det eller fik vinger til at flyve med, ville man kunne stikke hovedet op på samme måde som fiskene, når de ser på verdenen her. Vi ville kunne se tingene deroppe, og hvis vores natur kunne holde til at se, ville vi kunne forstå, at det er dér, den sande himmel, det sande lys og den sande Jord befinder sig. (109de; Platon 2009-15, I, s. 228)

Det er sandsynligt, at Andersen fremstiller Skyggen som et laverestående væsen, ligesom havfolkene placeret under menneskene, inden for en *platonisk* forståelse af verden. Skyggen er i så fald et udannet, men dog frit væsen med løjerlige leveregler, der bestemt indebærer idealernes subversion, men uden at den tilsigtede det, for hvordan skulle Skyggen kende deres dybere mening? Under dette dække giver Andersen et ætsende portræt af den alt-for-menneske-

lige måde at forholde sig til det sande, det gode og det skønne på og afbilder derved en kultur, der befrir sig for sit ideelle grundlag.

Set i forbindelse med tilværelsens lagdeling og den mytiske antagelse, at *væsenforskellige* levævæsner bebor de forskellige niveauer som deres opholdssteder, dukker spørgsmålet om døden op i en ny belysning. Menneskene, placeret i midten, er jo blandt andet defineret ved, at de stræber efter det evige liv. I denne kontekst skal man høre Skyggens udråb henvendt til den lærde, "De skal jo dø!" (s. 132). Man kan fortolke på mindst tre måder: Skyggen er så meget *under* den lærdes menneskelighed og, må man formode, higen efter udødelighed, at den slet ikke lader sig mærke med døden: At dø er ikke at miste noget for Skyggen som skygge. Eller den omvendte tolkning: Skyggen er så meget *over* den lærde, at den er udødelig, det være, at den er berømt i al fremtid. Og i en tredje, mere ambitiøs tolkning kan Skyggen 'bebo' en tidsform, der hverken er evigheden, hvor udødeligheden henlægges, eller tiden, hvor menneskets eftermæle er, men øjeblikket. Skyggens opholdssted er nuet, som den magter, idet den magter verden omkring den, en verden, der træder frem, nu da de platoniske idéer er sat ud af spillet. Det er tilblivelsernes og den fortsatte skabens verden. Poesiens verden, måske, men i så fald hinsides godt og ondt og skønt.

Fortolkning med Nietzsche og Heidegger

Eventyret "Skyggen" varsler de åndelige omvæltninger i Vesterlandet, som Nietzsche siden sætter ord på. Det, som almindelige mennesker har som *deres* nedrige skyggeverden, fx deres nyfigne optagethed i andres ulykker, "Ondt hos Naboen" (s. 135), er Skyggens element og lykke. Skyggen lever af de gamle værdier, der har en perverteret version, som ingen vedkender sig åbent; den profiterer af, at folk stiller sig tilfreds med at forbinde de øverste værdier med det lavest tænkelige. Skyggens parole lyder: At være fornuftig er at handle smart, så man opnår magt.

Menneskers tale om disse førhen *ubetingede* værdier er nu bare jongleren med tomme begreber. Men noget nyt røber sin eksistens

bag det hele: menneskers vilje til viden, dvs. til at fastholde, for egen vindings skyld, det, der er 'sandt', 'godt' og 'skønt'. Herfra er der ikke langt til Nietzsche, der samler det hele, dvs. menneskets mangfoldige ytringer (i talen, i handlingen, i den kropslige følelse) under én instans, nemlig "viljen til magt" (se Hass, 1982, kap. III). I et manuskript fra 1880'erne sætter Nietzsche det skønne og det hæslige som *betingede*, nemlig "i henseende til vore underste *opretholdelsesværdier*. Det er meningsløst at ville sætte et det skønne og et det hæslige løsrevet herfra. *Det skønne eksisterer lige så lidt som det gode, det sande*" (Nietzsche, 1972, III, s. 576).

Det er direkte usandt at sige, at Gud ikke findes for Andersen. Han skrev jo: "Gjennem alle Menneskers Liv og Levnet gaar der [...] en usynlig Traad, der viser, at vi tilhører Gud. At finde denne Traad i Smaat og Stort, i vort eget Liv i alt uden om os, det skal Digtekunsten hjælpe os til [...]" (Andersen, 1975, II, s. 203). Men det er ikke helt forkert at påstå, at "Gud er død" i hans tekst "Skyggen". For Andersen aner, at det sande (osv.) er for højt placeret for mennesker, der er for lidt underdanige: De får bare det ud af de 'evige' idealer, der passer dem. Idealerne er bare forestillinger for Skyggen. Og hvis de oversanselige idealer ikke er virksomme, er de så ikke så godt som døde? Og hvad med den instans, Gud, der binder dem sammen? Hvad skulle Han herefter betyde?

Når Heidegger fortolker Nietzsches diktum "Gud er død", fremhæver han blandt andet de transcendent idealers forfald: "Den oversanselige grund til den oversanselige verden er, tænkt som alt virkeligts virksomme virkelighed, blevet uvirkelig. Det er den metafysiske mening i den metafysisk tænkte sætning 'Gud er død'" (Heidegger, 1950, s. 234). En oversanselig verden af "formål og målestokke" er ikke mere. Og under "de øverste værdier" forstår man, anfører Heidegger, "det sande, dvs. det virkelig værende, det gode, dvs. det, hvorpå alt overalt kommer an, det skønne, dvs. det værendes ordening og enhed i det hele". Disse værdier mister deres værdi, for man indser, at de "ikke og aldrig virkeliggør sig" inden for den reale verden (s. 205). Selve drivkraften er for Heidegger i jeget: "Det i sig selv værende oversanseliges område står ikke mere over mennesket som det målsættende lys. [...] For mennesket er stået op i *ego cogito's* jeghed. Med denne

opstand [Aufstand] bliver alt værende til genstand. Det værende bliver, som det objektive, trukket med ind i subjektivitetens immanens. Horisonten lyser ikke mere op af sig selv" (s. 241). Guds død hænger sammen med jegets "opstand", dets stillen sig op som overmægtigt over for det værende, der så til gengæld synker 'ned' som genstande, der skal håndteres. Jeget er en revolte imod oversanselige bestemmelser, der skulle begrænse dets eksistens. "Verden bliver til genstand" (s. 236).

Sagt med Andersen: Solen er blevet et himmellegeme, som man risikerer at blive eksamineret i. Og i "de varme Lande", hvor man må "blive inde", afsætter solen ikke længere den fælles horisont, vi lever indenfor. Nu er det snarere jeget, det hensynsløse og 'nihilistiske' subjekt i Skyggens billede, der skinner op.

"Skyggen" i den kritiske litteratur

Der findes to lejre, hvad angår "Skyggen"s åndshistoriske betydning. Den ene lejr hævder, at Andersen i "Skyggen" giver et portræt af en nihilist. Villy Sørensen indleder denne tolkning: "I poesien forgemak vinder man det rette nihilistiske blik for det usande, hæslige og slette i menneskelivet [...]" (Sørensen, 1959, s. 20). Ud fra den psykologiske tese om spaltningen i "to sider i det samme menneske", påstår Sørensen, at "[den lærde mands skygge] praktiserer lige de modsatte principper [nemlig de modsatte af hvad det var Sandt i Verden, osv.]" (s. 19). Den dyrker altså det, der er uden værdi. Herefter har man talt om "overmenneskets livssyn" og "nihilismens evangelium" (Kofoed, 1967, s. 311), om hvorledes digteren "med nådesløs strengthed" har sprængt det sande, det gode og det skønne "i luften" (Nielsen, 1963, s. 71). Poesiens kraft har "kun værdi som middel til den store selvhævdelse: magtudøvelsen" (Petersen, 2005, s. 66). Mest radikal er påstanden om "skyggens nihilistiske univers" som primært og heroverfor "en ren, ubesmittet verden af lys og ånd" som "den afledte"; "[...] den metafysiske åbning opefter [er] utilgængelig eller illusorisk"; "Den, der som den lærde tror på det sande, gode og skønne har dømt sig selv til undergang, for han kender ikke den

sande virkelighed: skyggens" (Mortensen, 1998, s. 84; 2007, s. 250; 1989, s. 172).

I den anden lejr er Andersen ikke "nihilist, modernist eller deslige", for eksistensen kan sammenfattes "ved hjælp af det høje lys, der giver sig til kende i poesien" (Mylius, 1976, s. 116). Andersen ønsker "at skildre virkeligheden som et organisk sammenhængende hele, der kun spalter sig, når den oplevende ikke forholder sig til det guddommelige lys, der er til stede i verden som den samlende kraft" (s. 131). Teksten anklager således *fejlfortolkningen*, eftersom "den virkelighed, skyggen kender til, ikke er virkeligheden" (s. 115-116). Hos en "videnskabsmand", der er uden metafysik og "[aldrig har] hørt om tråden mellem Gud og menneske", er manglen på poesi det afgørende (Lilleør, 2006, s. 218, 224).

Monica Papazu kombinerer den 'nihilistiske' og den 'idealistiske' lejr (Papazu, 2006, s. 124-152). "Skyggen" er "Andersens mest dybtgående studie af *akedia*, skildret som den åndelige døds gradvise proces fra forfængelighed og ressentiment til den yderste nihilisme" (s. 141). Den lærde, der lider af kirkefædrenes *akedia* (bestemt af sløvhed, misundelse og "moralisk ligegladhed"), er den egentlige nihilist, for han forråder ved sine valg de idealer, han skriver om: "Den fundamentale løgn består i, at den lærde aldrig vil indse, at Skyggen, der får alt, hvad han selv i sin forfængelighed har tragtet efter (penge, prestige, anseelse, ja, magt), [...] just er *hans egen skygge*. [...] Han tager ikke ansvaret for Skyggen, dvs. for sig selv" (s. 148-149). Skyggen er langt stærkere end det væsen, der har mistet værdierne: Han er Antikrist, denne verdens fyrste, intetheden selv. I "Skyggen" er nihilismen generel, for den lærde "[er både] identisk med Skyggen og adskilt fra den" (s. 140). Og poesien er rigtignok det åndelige og overmægtige lys, men den vil ikke nøjes med at blive kontempleret i en teori, hvad den lærde naivt tror.

Den første lejr hævder, at teksten er styret af idealernes negation. Tanken om Gud er fraværende i teksten, deraf destruktio- nen af guldalderens idealisme og en præ-nietzscheansk nihilisme og metafysikkritik. Den anden lejr hævder, at Gud er fraværende i den lærdes hjerte, deraf derouten for den lærde i dette "anti-eventyr" (Mylius). Det er to komplementære former for mørke:

'Nihilisten' får øje på mørket, der rumsterer i tilværelsen med illusionerne "Gud" og de platoniske "idéer". 'Idealisten' ser mørket, der sænker sig over den lærdes illusoriske liv *uden* Guds lys.

De to uforenelige lejre hævder samstemmende, at Skyggen er en kun negativ størrelse, og jeg giver dem begge uret. Denne unuancerede fortolkning hviler ofte på en forsimplet læsning af genboens lejlighed. Denne består af et forgemak ("Jeg har været ved Poesiens Hof, i Forgemakket"), der, som teksten understreger, henligger i halvmørke ("Der var slet intet Lys, der var en Slags Tusmørke [...]. Jeg gik jo ikke ganske heelt ind, jeg blev i det forreste Værelse i Tusmørket [...]", s. 134), og derfra "en lang Række Stuer og Sale" længere inde, hvis inderste rum man gerne tillægger total belysning, for Skyggen meddeler jo: "og der var lyst op, jeg var reent blevet slaaet ihjel af Lys, var jeg kommet heelt ind til Jomfruen" (s. 134). Deraf kan man udlede, at der ikke var nogen kunstig lyskilde i forgemakket. Men mange læsere visualiserer alligevel grundplanen over skemaet: det inderste rum *med* lys *versus* forgemakket *uden* lys. Denne modsætning følges op af en polarisering: Fordi Skyggen ikke når ind til det inderste, der er poesiens lys, forbliver den i det modsatte heraf, nemlig i *mørket*; dette sætter man så lig det usande, hæslige og slette. Da den kun når forgemakket (udlagt som ikke-lys), opfatter man dens lærdom i negative termer: Skyggen har "den overfladiske opfattelse af poesien" (Michelsen, 1956, s. 188), den "har kun været [...] på ydersiden af tilværelsen" (Kristensen, 1966, s. 197). "Den når aldrig ind til det allerhelligste [...], dens rette hjemsted er [...] modpolen til poesiens lysverden" (Mortensen, 1998, s. 80-81). Forsimplet til det manikæiske: "[Skyggen] tilegnede sig natsiden i menneskets natur, men han skulle være gået ind i lyset, hvis han skulle have haft den anden halvdel, den gode halvdel, med. [...] [Poesien optræder] [...] som Skyggens modsætning i eventyret. Skyggen unddrog sig Poesiens lyse sale og gjorde sig kun bekendt med forgemakkets mørke" (Lilleør, 2005, s. 250-251, 253).

Mange læsere overser det ubestemte i "en Slags Tusmørke", der hverken er mørke eller lys.⁹ Man glemmer hermed Andersens spilleregul, at Skyggen som noget *mindre* end et menneske kun trænger frem til forgemakket, fordi digteren må reservere

en herligere lokalitet til det væsen, der udholder mere end sin skygge. Men så er menneskets verden netop den *højeste* verden for Skyggen, forgemakkets tusmørke. For tankeeksperimentets skyld er idealerne *afspærret* fra menneskenes verden, hvor der ikke er forskel på overflade og dybde, yderside og inderside, heligt og profant.

Hvad er tusmørket, der er Skyggens verden? Dette sted er ikke helt ulig det inderste i Platons hule, hvor tingene fremtræder to-dimensionalt på endevæggen for fangerne (*Staten*). En ting er her snart det ene, snart det andet: *S* er *P* og også det modsatte, *non-P*. I tusmørket dominerer noget tredje, der hverken er det sande eller det falske (osv.), nemlig det, man *holder* som sandt (osv.), fordi det synes sådant. Her kan tingene altid omgøres af den dygtige retoriker. Med Skyggen giver Andersen en løssluppen fantasi om en fantastisk-ualmindelig verden uden identitet og hvile: et opholdssted, der er egnet for det menneskelignende væsen, der ikke kan tilegne sig idealerne. Det er en kun fænomenal, rent immanent, idéforladt, illusionsløs verden. Til gengæld er dette væsen i konstant tilblivelse. Dets opholdssted er øjeblikket. Dets element er det pludselige: konflikten, nærkampen og overrumplingen.

Tusmørkets verden er en gråzone, hvor faste modsætninger er ophævet: Her skelnes idealer og virkelighed lige så lidt fra hinanden som det, der er sandt i verden, fra det sande selv. Det er hekseriets og forvekslingernes sted. Her er alt mageløst, for intet kan sammenlignes med noget andet, eller alt er også lig noget andet eller lige fedt, fordi intet kan skelnes klart fra noget andet. I tusmørket er ethvert emne *hverken* helt dunkelt *eller* helt klart. Evnen til at skelne og at identificere er ikke sat ud at spillet, men er sluppet løs, befriet for hensynet til det sande, det gode og det skønne. Den klarheds- og identitetssøgende fornuft er erstattet af irrationalisme, logisk ligegyldighed og bullshit.

Afslutning

Fordi Andersen skriver, *som om* de oversanselige idealer var et afspærret område for Skyggen, får denne skabning sin egen verden.

Heri ligner den de andre eventyrskikkelser, der i Bo Grønbechs rigtige forståelse er karakteriseret ved deres egoisme, særprægede karakter og afsondrede verden: "Hver ser verden på sin måde og lever og vurderer på sin måde. [...] hver har lov til at have sin mening, og [...] man [kan ikke] sige, at den ene mening er rigtigere end den anden" (Grønbech, 1955, s. 199-200).

Andersen giver liv til Skyggen, idet han digter om, hvorledes verden fremtræder for den karakter, der ikke kender til idealerne det sande, det gode og det skønne. Og Skyggen mangler ikke noget ved ikke at kende dem. Ligesom Grantræet lever den det bedste, den har lært. Den menneskelignende Skyggen ser sig om i *sin* verden, erkender og handler løs og opnår resultater, som de rigtige mennesker priser. Den lever ved omgivelsernes akklamationer. "[N]ok en Gang Hurra!" (s. 140). At Skyggens angiveligt højere verden i forhold til skyggernes todimensionale verden er *identisk* med menneskenes nedrige verden, er Andersens store kup.

Derved bevæger Andersen sig ud af Ørsteds rationalisme. Skyggen er den u-almindelige individualitet, der ikke lader sig pådutte nogen bestemmelse: et logisk begreb, en art eller en slægt. Dens idiosynkratiske afvisning af den lærdes forslag om at være dus, med det grå papir og sømmet mod glasruden som argumenter, er det hyperbolske heri (s. 136-137). Med dette mærkelige afkom af et menneske, der bliver menneskets herre, fastholder Andersen det, der altid vil slippe væk: det irrationelle eller ikke-identiske, tilværelsens mislighed med sig selv.

Noget af denne tekst er til at forstå gennem forskellen mellem det sande og det, der gælder som sandt "i Verden" (osv.). Denne logiske skelnen mellem indhold og omfang forvandles af Andersen til en regulær spaltning. Skyggen fører sit suveræne liv, fordi forskellen mellem begreb og sag, slægt og individ, *essentia* og *existentia* er ført til bunds som en adskillelse og videre til en destabilisering af relationen. Og i *existentia* fuldføres endnu en spaltning, den mellem individet, der subsumeres under det almene eller "hører [...] til det Almindelige" (s. 132), og individualiteten, der ikke lader sig indpasse i noget system, "den Enkelte" og "Existenten" hos Kierkegaard. Åndshistorisk betyder spaltningen *krise* i Ørsteds essentialistiske system set fra Andersen.¹⁰

”Skyggen” reflekterer over denne enkelte og u-almindelige, ud over det logiske individ værende individualitet, der undslipper forståelsen – ligesom en skygge gør.

For hverken at overdrive eller underdrive nihilismen i ”Skyggen” vil jeg her til slut forsøge at beskrive det fænomen, der har givet historien dens titel. Noget væsentligt for en skygge kender alle børn til: Ens skygge søger altid nye steder hen, og vi når aldrig at fastholde den. Deraf udspringer en del erfaringer: At jeg kan se, at jeg er et legeme, der befinder sig på et sted, i det lys, der falder på mig, og foran den flade, hvor min skygge bevæger sig. Skyggen introducerer mig til et her og nu, hvor jeg selv er afbildet. Men denne min skygge, der ikke lader sig indhente, fremtræder af den grund mere fremtidig end jeg selv. Min skygge overskrider mig ind i en mig ukendt fremtid, som den allerede har taget bestik af, når jeg når derhen. Skyggen gør det uhyrlige, at den benægter samtidigheden af den selv og sit ophav, *mig*, for den er jo altid ilet forud. Denne ilen forud indbefatter en samlen op på det, der er fremtidigt, inden det bliver erfaret. Skyggen giver en skitse, af det, der er, men som ikke er nærværende endnu for mig. Af den grund er elskereren i Aarestrups ”Paa Sneen” så lykkeligt bevæget over det erotiske sceneri på sneen; deri ser han sig selv foregrebet.

På denne baggrund ser man, at Andersens Skyggen mestrer øjeblikket, fordi den *som* skygge, i sin ilen forud, ikke kan andet end at bebo nuet, når dette nu bryder ind i det kommende nu. En skygge er åbningen ind i dette tilkommende, der er ukendt og mageløst og, ja, *poetisk* for dets ophav. Og skæbnesvangert. En skygge tilnærmer sig desuden det modsatte af, hvad vi skulle forvente, for som den evindeligt skiftende figur omgør den alt netop fastlagt. Denne evne ved en skygge til at omgøre uden foregribelse og fortilfælde – vi kan ikke udlede resultatet af noget kendt, lige så lidt som en tryllekunst eller en *bad joke* – gør Skyggen egnet til at omvurdere alle værdier. Men grundløsheden og overrumplingens pludselighed dømmer også denne omvurdering til at være evindelig og lige gyldig. En uophørlig gentagelse af det samme.

Hvad samler Skyggen op på? Hvilken tilværelsesmodel giver den videre i sin skitse, endnu før dens ophav træder til? Det er et svimlende billede af en tilværelse, hvor alt kan drejes om. Men

et billede, som vi kan se, fordi et værk holder det frem, og det er eventyret "Skyggen". I denne artikel har jeg så betragtet, hvordan Skyggen er sluppet løs i denne fantastiske tekst og i hvilken åndshistorisk kontekst.

REFERENCER

- Andersen, H.C. (1963-90, *Eventyr*). *H.C. Andersens Eventyr*, I-VII. Udgivet af Erik Dal og Erling Nielsen. København: Hans Reitzel.
- Andersen, H.C. (1975). *Mit Livs Eventyr*, I-II. Udgivet af H. Topsøe-Jensen. København: Gyldendal.
- Anderseniana* (2008, 2010, 2013, 2018). Odense: Odense Bys Museer.
- Aristoteles (1949). *Aristoteles' Skrift om Sjælen. De anima*. Oversat af Poul Helms. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Barlby, Finn (red.). (1998). *Det dæmoniske spejl. Analyser af H.C. Andersens "Skyggen"*. København: Dråben.
- Bremer, Fredrika (1917). *Fredrika Bremers brev*, III. Stockholm: Nordstedt.
- Brix, Hans (1907). *H.C. Andersen og hans Eventyr*. København: Det Schubotheske Forlag.
- Christensen, Dan Ch. (2009). *Naturens tankelæser. En biografi om Hans Christian Ørsted*, 1-2. København: Museum Tusulanum.
- Corbin, Alain (2016). *Histoire du silence de la Renaissance à nos jours*. Paris: Albin Michel.
- Eckersberg, C.W. (1840). *En matros tager afsked med sin pige*. Ribe Kunstmuseum.
- Grønbech, Bo (1955). Eventyrenes filosofi. I Svend Larsen og Helge Topsøe-Jensen (red.), *H.C. Andersen. Mennesket og digteren* (s. 194-207). Odense: Flenstedts Forlag.
- Hass, Jørgen (1982). *Illusionens filosofi. Studier i Nietzsches firsermanuskripter*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Hegel, G.W.F. (1979). *Das älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus. Werke*, 1 (s. 234-237). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heidegger, Martin (1950). *Holzwege*. Frankfurt: Klostermann.
- Hellquist, Elof (1922). *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Gleerup.
- Hornbech, Birthe Rønn (2014). *Det evigt menneskelige. H.C. Andersen-eventyr læst af Birthe Rønn Hornbech*. København: Gyldendal.
- Hude, Elisabeth (1972). *Fredrika Bremer og hendes venskab med H.C. Andersen og andre danske*. København: Gad.
- Johansen, Ib (1993). Poesiens hus og den djævelske skrift. *Edda*, 93(1), s. 75-88.
- Jørgensen, Aage (2007). *H.C. Andersen-litteraturen 1995-2006*. Odense: Odense Bys Museer.
- Kierkegaard, Søren (1915). *Søren Kierkegaards Papirer*, bd. 7.1. Red. P.A. Heiberg og V. Kuhr. København: Gyldendal.
- Kofoed, Niels (1967). *Studier i H.C. Andersens fortællekunst*. København: Munksgaard.
- Kristensen, Sven Møller (1966). *Den dobbelte Eros. Studier i den danske romantik*. København: Gyldendal.

- Kurz, Gerhard (2015). *Das Wahre, Schöne, Gute. Aufstieg, Fall und Fortbestehen einer Trias*. Paderborn: Fink.
- Lilleør, Kathrine (2005). *Fra hjerte til hjerte. Nye tolkninger af H.C. Andersens Eventyr*. København: Gyldendal.
- Lilleør, Kathrine (2006). *Eventyrenes vidtlysende blink. H.C. Andersens Eventyr og Historier læst på baggrund af et udvalg af Søren Kierkegaards tekster*. København: Gyldendal.
- Michelsen, William (1956). Virkelighedserkendelsen i eventyret "Skyggen". I Henning Fenger o.a. (red.), *Festskrift til Paul V. Rubow* (s. 185-191). København: Gyldendal.
- Mortensen, Klaus P. (1989). *Svanen og Skyggen. Historien om unge Andersen*. København: Gad.
- Mortensen, Klaus P. (1998). Forbudt for børn? H.C. Andersen: *Gaaseurten og Skyggen*. I Povl Schmidt o.a. (red.), *Læsninger i dansk litteratur, 2* (s. 69-85). Odense: Odense Universitetsforlag.
- Mortensen, Klaus P. (2007). *Tilfældets poesi. H.C. Andersens forfatterskab*. København: Gyldendal.
- Mylus, Johan de (1976). Problemer omkring H.C. Andersens realisme. I Jørgen Breitenstein o.a. (red.), *H.C. Andersen og hans kunst i nyt lys* (s. 105-131). Odense: Odense Universitetsforlag.
- Nielsen, Erling (1963). *H.C. Andersen*. København: Gyldendal.
- Nietzsche, Friedrich (1972). *Werke, I-III*. Red. Karl Schlechta. Frankfurt: Ullstein.
- Paludan-Müller, Fr. (1965). *Adam Homo, I-II*. København: Gyldendal.
- Papazu, Monica (2006). *I Guds klare solskin. H.C. Andersens kristne eventyr og historier*. København: Anis.
- Petersen, Ulrich Horst (2005). *I H.C. Andersens verden [1977]*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Platon (1992). *Staten*. Oversat af Otto Foss. København: Museum Tusulanum.
- Platon (2009-15). *Samlede værker i ny oversættelse, I-VI*. København: Gyldendal.
- Rubow, Paul (1921). *Dansk litterær Kritik i det nittende Aarhundrede indtil 1870*. København: Levin og Munksgaard.
- Rubow, Paul (1967). *H.C. Andersens Eventyr [1927]*. København: Gyldendal.
- Svendsen, Erik (1998). "Roser for en Ko". I Finn Barlby (red.), *Det dæmoniske spejl. Analyser af H.C. Andersens "Skyggen"* (s. 89-100). København: Dråben.
- Sørensen, Villy (1959). *Digtere og dæmoner*. København: Gyldendal.
- Ørsted, H.C. (1978). *Aanden i Naturen*. København: Vinten.
- Aarestrup, Emil (1838). Paa Sneen. *Digte* (s. 219-221). København: C.A. Reitzels Forlag.

NOTER

- 1 Tekstgrundlaget er Andersen, 1963-90, bind II, s. 129-140, citeret med angivelse af sidetallet alene, fx (s. 130). Om "Skyggen" findes en bibliografisk oversigt ved Aage Jørgensen i Barlby, 1998, 137-142. Efter 1998 kan man søge i Aage Jørgensens bibliografi (Jørgensen, 2007) samt i *Anderseniana* 2008, 2010, 2013 og 2018.

- 2 Man får god besked om det sande, det gode og det skønne, der som regel nævnes i denne rækkefølge, af Gerhard Kurz. Disse rester efter middelalderfilosofiens transcendentaler indgik i både den akademiske og den mere populære filosofi og var knyttet til borgerskabet; deres blomstringstid er fra slutning af 1700-tallet til slutningen af 1800-tallet (Kurz, 2015, s. 13, 89). Grundværdierne kunne kombineres med teorien om de tre menneskelige evner (nemlig til at erkende, at ville og at føle lyst og ulyst) og gav rig mulighed for at systematisere.
- 3 Platon lader "det rette" og "det skønne" være forenet i "det gode" som deres "årsag" (*Staten* 517c; Platon, 1992, s. 283; cf. *Philebos* 65a; Platon, 2009-15, II, s. 297). Hegel ser sandheden og det gode "gjort til søstre" i skønheden (Hegel, 1979, s. 235; cf. Kurz, 2015, s. 61-77). H.C. Ørsted vil skabe en syntese af det sande, det gode og det skønne i en doktrin om "Alfornuften", der er synonym med Gud, og hvis enhed han sikrer metodologisk derved, at grundbegreberne selvstændighed, virksomhed og indre harmoni udtømmer de respektive værdier ("Videnskabsdyrkningen, betragtet som Religionsudøvelse", 1814, i Ørsted 1978, især s. 144-147; cf. Rubow, 1921, s. 54-58). Han skrev i Andersens album: "Fornuften i Fornuften = det Sande,/ Fornuften i Villien = det Gode,/ Fornuften i Phantasien = det Skjønne" (cit. Andersen, 1975, I, s. 128). Under kodeordet "Hele Tilværelsen eet Fornuftrige" fortsætter Ørsted sin bestræbelse i 1840'erne, men tidens intellektuelle var imod ham. Dan Ch. Christensen hævder overbevisende, at Andersen har "brugt Ørsted som model" for den lærde mand (Christensen, 2009, s. 1095; samme tese i Brix 1907, s. 272; Rubow 1967, s. 83). At de konventionelle tanker er ved at miste deres kraft, fremgår af en parodisk passus i *Adam Homo*: "Det Skjønne, det Gode,/ Saavel som det Sande,/ Gaaer over mit Ho'de/ Som over min Pande,/ Og Dommen, jeg fælder,/ Til Wandsbeck kun gjelder [er meningsløs]" (Paludan-Müller, 1965, II, s. 213; fra 9. sang, udgivet i 1848).
- 4 I en bog om stilhedens historie fremhæver historikeren Alain Corbin, at man i Europa fra ca. 1850 er mindre tolerant over for byens larm fra værksteder, trafik, musikanter, kirkeklokker, osv. Larm sættes lig folkelig og ukontrolleret adfærd, lydforurening (Corbin, 2016, s. 93). Andersen bidrager til ændringen af lydfølsomheden, cf. "En Historie fra Klitterne" (1860): "[...] der var en Skraalen, en Skrigen [...]; Jørgen vidste hverken hvor han gik eller stod" (*Eventyr* III, s. 181).
- 5 Man ser parallellen til "Klokken" (1845). Dette eventyr begynder også i et gennemsocialiseret univers, uden transcendens, selv skyer er kun givet "oppe mellem Skorstenene". Solnedgangen, dette kosmiske og arketypiske skønhedsindtryk, er ikke erfaret i sig selv, men ud fra den konventionelle lyd, der varsler den ("Nu ringer Aftenklokken" sagde man, 'nu gaaer Solen ned!"). Fra denne larmende by med "de snevre Gader" begiver konfirmanderne sig i retning af "en underlig Lyd, ligesom Klangen af en Kirkeklokke" (*Eventyr* II, s. 204), og to af dem, husker man, erfarer klokken i "Naturens og Poesiens store Kirke" (s. 208). Idealerne realiseres i "Klokken", mens det "Allerutænkeligste" sker for dem i "Skyggen".
- 6 I 1845-46 iagttager Kierkegaard, at "[...] en Journalist har en overmenneskelig Stemme, hvormed han overdøver alle Andre, og det gjør han hver Aften" (*Papirer*, 7.1 (1915), B 195; s. 377).

- 7 At opholdet hos poesien har gjort Skyggen digterisk, er ikke helt forkert, forudsat at man tænker på den digtertype, som Platon latterliggør i *Ion*: Digteren er den, der er uden teknisk indsigt i sin produktion, men handler under guddommelig inspiration, dvs. ved at videregive det, han har opsamlet "i muserens lunde og dale,/ ganske som bier" (Platon citerer Euripides). Og hvordan? "De [lyrikerne] flagrer jo rundt som bier. [...] En digter er en ganske let sag – bevinget og hellig. Han evner ikke at digte, førend han er blevet inspireret og ude af sig selv og ikke længere har fornuft i sig" (534b; Platon, 2009-15, IV, s. 59). I denne teori véd digteren, "hvad en mand bør sige, [...] og hvordan en kvinde, en slave eller en fri bør tale, og hvordan den underordnede og overordnede bør tale." (540b; Platon, 2009-15, IV, s. 66). Han véd også, "hvad en mand bør sige, når han som hærfører skal opmuntre sine soldater" (540d; Platon, 2009-15, IV, s. 67). Der er slet ingen forskel mellem "rapsodens [dvs. digterens] fag og hærførers fag" (541a; Platon, 2009-15, IV, s. 67). Den inspirerede digter i *Ion* har set alt og ved alt ligesom Skyggen, der kan "gøre Antydninger [...]; han maatte være den viseste Mand paa hele Jorden!" (s. 138).
- 8 Den unge prins og jomfruen har samme narrative funktion i skikkelsernes opstigning. Ulrich H. Petersen skriver med rette, at lyset ved genboen er "det skabelseslys, som havfruen længtes efter", men udvikler ikke analogien (Petersen, 2005, s. 63).
- 9 Tusmørke betyder ifølge *Ordbog over det Danske Sprog* "det halvmørke, der hersker ved overgangen fra dag til nat, ell. den tid, dette mørke varer; (aften)-dæmring; (aften)skumring; mørkning". Ordet svarer i betydning til *twilight* og *Zwielicht* ifølge Elof Hellquist, der læser *tus-* som *tve-*, en deling i to, svarende til latin *diluculum* (med *di-*) og *dubia lux*, 'morgengry' (Hellquist, 1922, s. 1032).
- 10 Også set fra Fredrika Bremer, Andersens veninde, der angriber Ørsted: "indviden [er] detalj, obetydlighet, *intet*" hos ham (brev 30/3 1849; Bremer, 1917, s. 164, cf. s. 433). Hun forsvarer "individualiteten, *personligheden*" og kræver, at det negative (således smerten) får plads i Ørsteds tænkning (se Hude, 1972, s. 129-140). At eksistensen er oppe i tiden, afspejles også af en "practisk Philosoph" i *Adam Homo*: "Nei, bagved denne Skjortes [dette undertøjs] reent *Universelle* Forstikker sig saa luunt mit *Individuelle*,/ Mit *Ego*, min Person, som kun tilhører mig,/ Og som for Andres Blik blufærdig skjuler sig" (Paludan-Müller, 1965, II, s. 217).